
روضه الانوار

بہ انضمام ترجمہ عہدنامہ امام علی علیہ السلام بہ مالک اشتر

مؤلف: محمد باقر محقق سبزواری

مقدمہ و تصحیح: احمد توانایی

نشر دینا

۷		مقدمه مصحح
۸		آثار نویسنده
۹		درباره کتاب حاضر
۱۰		محتوای کتاب
۲۱		مقدمه
۵۷		قسم اول
۵۹		باب اول از قسم اول
۶۹		باب دوم
۶		فصل اول
۶۶		فصل دوم: در بیان اختلاف مراتب ایمان
۱۳		باب سوم
۹۷		باب چهارم

فصل اول: در فضیلت توبه ۹۷

فصل دوم: در مقدار زمان توبه و اندازه توبه ۱۰۱

فصل سوم: در بیان حد و معنی توبه، و بیان بعضی اختلافات که علما را در باب توبه

شده ۱۰۳

فصل چهارم: در بیان گناهان کبیره و صغیره و اختلافاتی که علما را در این باب

هست، و بیات آن چه حق است در هر مقام ۱۰۴

فصل پنجم: در تفسیر بعضی آیات که متعلق است به توبه ۱۰۸

فصل ششم: در نقل بعضی حکایات تأیید کننده ۱۱۱

باب پنجم ۱۲۹

فصل اول: در فضیلت عدل ۱۲۹

فصل دوم: در ذکر ۱۸۶

فصل سوم: در صبر ۲۱۵

فصل چهارم: در بیان توکل بر خدا ۲۲۸

فصل پنجم: در فضیلت حسن خلق ۲۳۶

فصل ششم: در فضیلت حلم و کرم و تواضع و عفو و صفح ۲۴۸

فصل هفتم: در فضیلت سخا و جود و بذل ۲۷۴

فصل هشتم: در فضیلت شجاعت ۲۸۷

فصل نهم: در فضیلت تواضع و مذمت تکبر ۳۰۳

باب ششم ۳۲۳

فصل اول: در مراعات حقوق والدین و وجوب احسان نسبت به اهل بیت ۳۲۳

فصل دوم: در فضل صلوة رحم و مراعات حقوق خویشان و یدعی ۳۳۰

فصل سوم: در حقوق زوجات و عیب و اماء و همسایگان ۳۳۳

فصل چهارم: در مراعات حقوق ملازمان و نوکران قدیم ۳۳۸

فصل پنجم: در مراعات حقوق مؤمنان ۳۵۰

فصل ششم: در حقوق رعایا بر سلاطین و مراعات حقوق زیردستان ۳۵۸

باب هفتم ۳۸۳

فصل اول: در امر معروف و نهی منکر ۳۸۳

فصل دوم: در فضیلت علم و عقل و بیان علوم مرتبه علما و عقلا ۴۰۲

قسم دوم ۴۱۰

باب اول ۴۱۱

فصل اول: در ذکر بعضی قواعد که در کتب حکمت عملی در باب امر سلطنت مقرر

و مذکور است ۴۱۱

فصل دوم: در سیاست افلاطون و غیر ذلک ۴۲۷

فصل سوم: در ذکر سخنان حکمای ما تقدم که در امور ملک در هر باب نافع

است ۴۳۵

فصل چهارم: در بیان نصاب و نصاب بعضی از پادشاهان ماضی از ملوک عجم

و غیره که در امور ملک مربوطند، در هر باب جهت پادشاهان نافع است. ...

۴۴۵

باب دوم از قسم دوم ۴۶۶

فصل اول ۴۶۱

فصل دوم: در کیفیت آداب سلوک خدم و اتیاع ملک نسبت به ملوک برسمیل

اجمال ۴۹۰

فصل سوم: در آداب سلوک پادشاه نسبت به حکما و فقها و دانشمندان اصحاب

فتوا و درس که اصحاب ارشاد و هدایتند ۴۹۰

فصل چهارم: در تدبیر آداب سلوک پادشاه نسبت به وزرای عالی و در آداب و

شرایط ایشان ۵۰۱

فصل پنجم: در آداب تدبیر اطبا ۵۰۱

فصل ششم: در آداب و تدبیر منجمان و مهندسان و آریاب علوم تعلیمیه که آن را

علوم ریاضیه خوانند ۵۸۲

فصل هفتم: در آداب تدبیر دبیران و منشیان و مترسلان..... ۶۰۶
فصل هشتم: در آداب تدبیر نویسندگان و مستوفیان و ارباب دفاتر و کتاب
محاسبات دیوانی..... ۶۱۶

باب سوم از قسم دوم..... ۶۲۱

فصل اول: در تدبیر طبقه اهل شمشیر..... ۶۲۱

فصل دوم: در تدبیر امرای عساکر و امیران بلاد و محافظان قلاع و حارسان

..... ۶۳۲

فصل سوم: در ترجمه صحیفه‌ای که طاهر ذوالیمینین جهت ولد خود عبدالله نوشته

بود..... ۶۳۷

فصل چهارم: در تدبیر تجار و مترددان اطراف و جوانب بر و بحر..... ۶۴۸

فصل پنجم: در تدبیر شایع و محترفه و جمع‌کنندگان خراج و متوجهات دیوانی و

تدبیر اهل زراعت..... ۶۵۴

باب چهارم از قسم دوم..... ۶۵۷

فصل اول: در قانون مشاورت..... ۶۵۷

فصل دوم: در تدبیر خزاین و اموال و تقدیر اشیاء و اخراجات و ترک اسراف و تبذیر،

و تعدیل احوال سیاهی و عمال و رعایا..... ۶۷۴

فصل سوم: در تدبیر اطلاع پادشاه بر احوال دیوانی و محنتان و مراسم جاسوسان

و خبرگیران..... ۶۸۲

فصل چهارم: در تدبیر فرستادن ایلچیان به جانب پادشاه و تدبیر سلوک

پادشاهان با ایلچیان و رسولان پادشاهان..... ۶۸۶

باب پنجم از قسم دوم..... ۶۹۱

مقدمه و مسأله

محمد باقر بن محمد مؤمن بالله به محقق سبزواری از نویسندگان و محققان مطرح عهد صفوی است. او در سال ۱۰۸۰ هـ. ق در روستای «نامن» از توابع سبزوار دیده به جهان گشود و در هشتم ربیع الاول سال ۱۰۹۰ هـ. ق پس از هفتاد و دو سال زندگی که بیشترش در راه مطالعه و خدمت به علم و به خصوص مذهب تشیع گذشت، چشم از جهان فرو بست.

باید گفت این نویسنده در درجه اول به عنوان یک پیشوای دینی به شمار میرود. شاه عباس دوم به او پیشنهاد داد تا سمت امام جماعت و منصب عالای اسلامی را بپذیرد. این نکته خود حاکی از اهمیت این نویسنده و جایگاه ویرانه او به عنوان یک عالم دینی در نزد حکومت صفوی است. سبزواری برخی کتاب‌های خود را با نام شاه عباس تألیف کرده است که از این میان علاوه بر کتاب حاضر میتوان به کتاب «مناجات العبادات عباسی و جامع الزیارات عباسی» اشاره کرد.

اشاره به این نکته ضروری است که بسترهای تاریخی، فرهنگی و اجتماعی در تألیف کتاب‌ها مؤثر است. بر همین اساس در دوره صفویه به دلیل گسترش مذهب تشیع و با توجه به اقبالی که پادشاهان این سلسله نسبت به مباحث دینی داشتند، بسیاری از عالمان دینی و پژوهشگران این عرصه برای مطرح کردن عقاید مذهب شیعه

و چارچوب‌های نظری و عملی این مذهب مجالی تازه یافتند و در نتیجه، آثار سودمند و قابل توجهی در این زمینه تدوین کردند. البته این بدان معنا نیست که در گذشته چنین کتاب‌هایی تألیف نشده؛ بلکه اینجا بسامد مورد نظر است که در عهد صفوی بسامد کتاب‌های دینی چه در حوزه نثر و چه در حوزه نظم رشد چشمگیری داشت.

آثار نویسنده

آثار حکیم محقق سبزواری به خصوص در زمینه‌های فقهی و کلام شیعی دارای اهمیت سزایی است. این نویسنده و عالم دینی به دلیل تسلطی که بر زبان عربی داشته است و همچنین به دلیل مطالعه گسترده کتب فقهی و تألیفات رایج و مهم پیشینیان در زمینه شیخ‌الدین و ادبیات دارای دانش دایرة المعارف بسیار چشمگیری است که این نکته در حاشیه آثارش به ویژه کتاب حاضر به خوبی نمایان است.

چنان‌که حکیم سبزواری علاوه بر فارسی بر عربی نیز تسلط قابل توجهی داشت؛ تسلطش بر زبان عربی این کار را به او داده است تا بتواند از منابعی که عمدتاً به این زبان نوشته شده بودند به سود خود نیز صاحب تألیفات ارزشمندی در این عرصه باشد. آثار او گویای زمینه و معانی این هستند؛ و عالم بزرگ است که به واسطه این آثار و خاصه روضۃ الانوار در بین عالمان و مفتیان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در این جا به آثار وی اشاره میکنیم:

۱. کفایة الاحکام

۲. رساله فی تحریم الفناء

۳. حاشیه علی مسالک الافهام شهید ثانی

۴. خلاقیه

۵. ذخیره المعاد فی شرح الارشاد

۶. رساله‌ای در فقه

۷. رساله عملیه

۸. رساله‌ای در نماز جمعه

۹. مناسک حج
۱۰. رساله ای در نماز و روزه
۱۱. رساله فی الفصل
۱۲. رساله فی مقدمه الواجب
۱۳. رساله فی تحديد النهار الشرعی
۱۴. رساله فی فضيلة المتعه
۱۵. كفاية الفقه
۱۶. الرد على رساله شبهه الاستلزام
۱۷. شبهة الشفاء
۱۸. منہج منجلی اسبی
۱۹. جامع الزوائد اسبی
۲۰. روضۃ الانوار غیبی
۲۱. شرح حدیث بر الوالدین
۲۲. اختیارات ایام
۲۳. شرح زبدة الاصول شیخ بهایی
۲۴. حاشیه علی شرح الاشارات
۲۵. شرح توحید صدوق

درباره کتاب حاضر

در میان آثار قابل توجه و متعدد شیخ الاسلام محقق سبزواری روضۃ الانوار باید جزء چند کتاب برجسته و مهم این نویسنده دانست و شاید مهم ترین آن در این کتاب نویسنده تلاش کرده است تا اثر خود را به سیاق کتب منشور متقدم از جمله کتب و دمنه، مرزبان نامه، گلستان، روضۃ العقول و غیره که در آنها علاوه بر محتوا فرم ادبی نحوه سخن گفتن آن نیز جلب توجه کند، به رشته تحریر درآورد و داد سخن بدهد. بر این اساس مقدمه آن قدری مصنوع و کمال بیش متکلفانه است و در آن از عبارات و جملات

عربی بیشتری نیز استفاده شده است که اغلب شامل القاب و عناوینی است که در ذکر مدوح خود، یعنی شاهد عباس دوم صفوی - که از قرار معلوم او نیز نظر ویژه‌ای به این نویسنده دارد - آورده است.

آنچه دربارهٔ بار ادبی و قوت فرمی این اثر باید گفت این است که نویسنده هرچقدر دارای معلومات گسترده در زمینه‌های مختلف است، کتابش به لحاظ ادبی و نیز جنبه‌های زبانی چندان پررنگ نیست و آنچه دستگیر خوانندهٔ حرفه‌ای و اهل فن میشود اینست که این اثر تقریباً تقلیدی میانمایه از آثار گذشته‌گان است. دلیلش نیز بسیار واضح است، چرا که تأکید نویسنده بیشتر بر جنبه‌های محتوایی و معنوی است و آنچه بر او اوازه است، در رساندن معنا و آشنا کردن مخاطب و آگاه کردن او نسبت به مباحث مربوط به فقه و مذهب دینی است.

محتوای کتاب

این کتاب چنان در نیمهٔ دههٔ آغازین میگوید «مرتب است بر مقدمه و دو قسم» و هر قسم شامل چندین فصل است. به مطالب مربوط به آن فصل، در آن تبیین شده است.

شروع کتاب همچون بسیاری از کتب مذکور به خصوص کتب عرفانی و دینی، ادب فارسی در حکمت خداوند و پدیددهندگان فرائض است. همچنین به نوعی میتوان مقدمهٔ کتاب را نصیحة الملوكی دانست که علاوه بر ضرورت و جدایدادشاه و فواید آن برای مردم شامل نکته‌هایی نیز هست که در آنها به ضرورت رعایت حق و رعیت و توجه پادشاه به امور دینی و دنیای مردم اشاره شده است.

هر قسم کتاب شامل چند باب و هر باب نیز به صورت جداگانه با عنوانی بلند فصل است. نویسنده در بسیاری از موارد در پی مطالبی که می‌آورد و اطلاعات و دست‌آوردی که بیان میکند، حکایاتی متناسب با بافت سخن می‌آورد که اغلب آنها در جهت تأکید هر چه بیشتر سخن ذکر شده است. در واقع باید گفت که او به نوعی از این حکایات استفاده‌های تمثیلی مینماید.

یادآوری این نکته هم بی فایده نیست که تفاوت این حکایات با حکایاتی که در کتب دوره پیشین مشاهده میشود این است که حکایات مندرج در روضة الانوار شیخ سبزواری، بیشتر شامل سیره و زندگانی پیامبر اعظم (ص) و نیز انتمه معصوم (ع) است که با مقصود نویسنده و در واقع با هدف و نیت غایی کتاب او همخوانی دارد. البته چندین حکایت از خلفای عباسی نیز ذکر کرده است و حتی برخی حکایات پتهای آن ریشه در کتاب‌های ادبی دارد.

وردن احادیث و نیز آیات قرآنی در راستای استوار ساختن کلام و نیز در برخی موارد استفاد از اشعار فارسی و عربی، از ویژگیهای بارز این کتاب است. ویژگیهایی که در واقع باید گفت شروع آن به دوره‌های میانیین نشر فارسی بازمی‌گردد. دوره‌هایی که برخی از محققان و مورخان آثار نشر فارسی را دربر میگیرند.

این نکته هم نباید از یاد دور است که نویسنده ترجمه آیات و احادیث و عبارات عربی را بلافاصله بعد از متن عربی وارد کرده این نوع شیوه بیشتر مخصوص سالهای آغازین ادبیات فارسی و خاصه نثر است.

در مورد ساختار کتاب بسیاری میتوان این موارد اشاره کرد. از فصول و ابوابی که نویسنده به آنها پرداخته است ریشه در کتب معتبره دارند؛ برای مثال فصول مربوط به صبر، توکل، رضا، توبه و غیره یا آداب‌های بسیاری از کتاب‌های عرفانی همچون رساله قشیریه، کشف المحجوب و مرصع العباد است. اما روش با آثار پیشین در این است که مؤلف تلاش کرده است تا عناوین و سرفصلهای پیشین را در تألیف خود بگنجانند و در واقع باید گفت این کتاب به موضوع مشخص و واحدی اختصاص ندارد و برای نمونه مؤلف علاوه بر طرح برخی عناوین صوفیانه و عارفانه اصولاً هر باب را «در فضیلت حسن خلق، در فضیلت حلم و ذکر توابع آن، در فضیلت سعاد و سعادت و ذم بخل، در فضیلت شجاعت، در فضیلت تواضع و مذمت تکبر، در مراعات حقوق اقارب و اباعد و مراعات جانب رعایا و زیردستان و خطر تعهد حکومت و وجوب عدل و احسان، در فضل صلۀ رحم و مراعات حقوق خویشان، در حقوق زوجات و عیب و اماء و همسایگان، در مراعات حقوق ملازمان و نوکران تقدیم، در مراعات حقوق

مؤمنان. در حقوق رعایا بر سلاطین و مراعات حقوق زیردستان. در ذکر امریه معروف و نهی از منکر و تعظیم شرع و ملت و تقویت علما و صلحا و اکرام اهل دین»، نیز مطرح می‌کند. اگر به کلیت آنها نگاه کنیم میبینیم که تمام این عناوین گسترده را نمیتوان واحد و همسو تلقی کرد. و شاید بتوان گفت که نویسنده قصد دارد تا نه تنها اثری عارفانه بلکه مجموعاً پندنا مه‌ای ترتیب دهد که مخاطبانی با سلیقه‌های متفاوت را مفید افتد.

توضیحی که نویسنده برای فصول مختلف می‌آورد و میزان گستردگی آن، بستگی به نوع موضوع در نزد او دارد. گاه فصل را بسیار کوتاه می‌آورد و با ذکر چند بند و اشارتی مختصر از کنار آن می‌گذرد و گاه نیز مطلب را طولانی کرده و حکایاتی پی‌درپی را مطرح می‌سازد. این نکته می‌تواند ما را به هدف و مقصود اصلی نویسنده راهنمایی کند. برای مثال، باب بیستم که به تمامی به این موضوع اختصاص دارد که عنوانش را نقل می‌کنیم: در تفسیر حدیثی که حضرت مقدس، امام المشارق و المغارب، امیر المؤمنین علی بن ابی طالب، علیه السلام اشتر نوشته در قوانین حکومت.

کوتاه سخن اینکه در الانوار که کتاب مهم فارسی در عهد صفوی است و ترجمه عهدنامه امام علی (ع) به نام اشعار را هم در بر دارد. ما این کتاب را بر اساس چاپ سنگی ۱۲۸۵ هجری قمری (تهران: کارخانه ملی قلی خان قاجار) تصحیح کرده و در اختیار محققان و دوستداران این گونه کتب نهضت اسلامی قرار داده‌ایم.

و الله التیق و علیه التکلان

محمد باقر